

ROMULUS ANTONESCU

**DICȚIONAR
DE SIMBOLURI ȘI CREDINȚE
TRADIȚIONALE ROMÂNEȘTI**

*Sfântului Apostol Andrei,
mamelor noastre și lui
Andrei-cel-de-acasă.*

CUVÂNT ÎNAINTE

Observatorul atent al culturilor tradiționale ajunge repede la concluzia că toate manifestările exprimate, în plan spiritual sau în plan material, se subordonează unor coduri aproape imuabile, respectate cu sfințenie de către toți componenții unui grup etnic. Libertățile pe care și le iau unii lideri de opinie se produc numai în momentele în care codul înregistrează o eventuală fisură, fie prin pierderea unor elemente ale bazei motivaționale sau explicative proprii, fie prin importuri de realități ale căror baze motivaționale sunt mai active și, din acest punct de vedere, servesc mai eficient diverselor nevoi în contextul desfășurării diurne a vieții și, în consecință, sunt mai credibile. Oricum, aceste libertăți sunt asimilate greu, după lungi perioade de tatonare și numai în urma înregistrării unei frecvențe mari și circulații majore în rândul indivizilor unui grup etnic, ceea ce duce la concluzia că tradiția reprezintă un complex de încatenări de cutume deosebit de rezistente. Se poate afirma chiar, cu îndreptățit temei, că nu există cenzură mai aprigă decât aceea care se manifestă la nivelul bogatului evantai de exprimări pe care îl pun în evidență culturile tradiționale, acestea exercitând o enormă și permanentă presiune asupra propriilor indivizi. În fond, o realitate produsă de oameni pentru propria lor orientare în contextul valorilor propuse de lumea înconjurătoare, având ca justificare și unic scop perpetuarea identității lor etnice.

Simpla recunoaștere a existenței codurilor comportamentale care funcționează în cadrul unui grup uman, tradițional structurat, nu este însă suficientă, atâta timp cât nu sunt puse în evidență și mecanismele care fac posibilă acroșarea elementelor componente în lanțuri simbolice, apte să dezvolte și să comunice mesaje, înțelese și acceptate de către comunitatea umană căreia îi sunt adresate. Practic, mesajele joacă același rol pe care îl are orice limbă vorbită de un număr mai mare sau mai mic de oameni, aceasta fiind una dintre caracteristicile definitorii ale unei etnii. Un exemplu concludent în acest sens, dar nu singurul, îl constituie manifestările cu personaje mascate, care se desfășoară la diferitele date ale calendarului tradițional. Cercetările mai consistente asupra acestor fenomene, în majoritatea cazurilor, au luat în considerare și au analizat, cu precădere, realizarea plastică a măștilor și cât din suprafața corpului uman este mascată. Nu s-a ținut seama, decât în mică măsură, de mecanismele care stau la baza alcătuirii cetii de mascați, ce rol îndeplinesc personajele în cadrul grupului, care sunt raporturile dintre ceată și colectivitatea umană căreia i se adresează, ce crede sau cum sunt apreciate aceste manifestări. Aceleași întrebări le ridică și secvențele ornamentale amplasate pe unele componente ale arhitecturii tradiționale, pe piesele de port popular, pe textile, pe mobilier, pe unelte și obiectele de uz casnic. Simpla afirmație conform căreia aceste obiecte sunt frumos ornamentate nu justifică în nici un fel prezența lor și nici felul cum sunt acroșate elementele componente al unei secvențe ornamentale. Este adevărat că se susține, în unele studii de specialitate, că, la nivelul culturii tradiționale, există o „gramatică” ornamentală și una cromatică. Dar cum funcționează acestea, care le sunt canoanele și ce mesaje transmit nu ni se spune. Și asta pentru că nici generațiile actuale din cadrul colectivităților tradiționale nu le mai cunosc și deci nu pot explica de ce se procedează într-un anumit fel și nu altfel. În acest context, baza explicativă se depărtează de configurarea ei simbolică, credințele nu mai sunt susținute ca o necesitate absolută, respectul față de tradiție, luată ca element definitoriu al identității de grup, se diluează și astfel apar, pe de o parte superstițiile, iar, pe de altă parte, speculațiile în interpretare la care recurg din ce în ce mai des unii specialiști, fără ca aceștia din urmă să-și așeze argumentația pe canavaua gândirii tradiționale, să se conformeze logicii acesteia. Din această pricină, unele explicații date de specialiști nu pot fi susținute nu numai în planul general al manifestărilor de orice fel, materiale

sau spirituale, dar nu pot fi susținute nici în contexte reduse la un singur domeniu de exprimare artistică.

Intenția de a clarifica, măcar și în parte, aceste insuficiențe de ordin explicativ și dorința de a oferi tuturor celor interesați o bază de date care să le poată înlesni „citirea” secvențelor decorative sau rituale au condus, în urmă cu aproape două decenii, la inițierea acestei lucrări deosebit de complexe. De la început, ne-am propus ca toate informațiile culese din diferitele lucrări de specialitate să fie structurate în jurul unei singure realități, fie că aceasta era un obiect, un gest, o profesiune sau ocupație, un personaj anume, o etnie etc. , limitându-ne, din rațiuni lesne de înțeles, numai la zonele etno-folclorice ale arealului românesc contemporan. Am eliminat, cu bună știință, informațiile referitoare la credințele provenind din Basarabia și din grupurile etnice macedo-române, nu pentru că ele nu ar fi fost interesante, ci pentru faptul că ele sunt, de cele mai multe ori, contaminate de obiceiurile și credințele colectivităților umane străine în vecinătatea sau în mijlocul cărora au trăit etnicii români. Acest fel de a structura materialul cules, folosind metoda termenilor „cheie”, a condus la configurarea unor „aureole” care gravitează în jurul fiecărei realități, din care se poate degaja potențialul de acroșare pe care îl generează în interiorul secvențelor, arealul zonal în care funcționează cu aceleași virtuți, precum și frecvența de întrebuințare a acestora.

Cercetarea astfel concepută a fost acceptată, pentru finanțare, de către fostul Minister al Cercetării și Tehnologiei, în perioada 1994-1995, contractul fiind încheiat cu Institutul de Memorie Culturală (CIMEC), grupul de lucru fiind format, numai pentru această perioadă, din Iuliana Băncescu, Alexandru Duma, Cătălina-Luminița Marin și Anișoara Burlacu și Daniela Daneliuc (din partea CIMEC, pentru realizarea unei baze de date), sub îndrumarea și cu aportul efectiv al autorului, căruia i-au revenit finalmente clasificarea și indexarea informațiilor culese, stabilirea sferelor semantice a termenilor în accepțiunea pe care o evidențiază gândirea tradițională, eliminarea redundanțelor, menționările corecte ale surselor bibliografice, stabilirea corespondențelor științifice pentru animalele și plantele regăsite în dicționar, stabilirea seriilor simbolice la unele articole. Tuturor celor enumerați mai sus le mulțumesc pentru interesul manifestat în timpul colaborării noastre, cât și după aceea.

În ceea ce privește modul de redactare, autorul a respectat în general textele de bază ale autorilor consultați, intervenind numai acolo unde modul de exprimare utilizat în diverse perioade ale dezvoltării limbii române impunea un asemenea demers. Este locul aici să precizez câteva aspecte pentru o mai lesnicioasă orientare a cititorului. După fiecare paragraf, este menționată sursa informației, adică numele autorului sau titlul succint al lucrării colective, eventual numărul volumului și pagina. Atunci când bibliografia menționează mai multe materiale ale aceluiași autor, acestea sunt numerotate în ordinea alfabetică a primului cuvânt din titlu, același număr fiind regăsit și în menționările din textele dicționarului. Informațiile preluate din periodice și alte publicații sunt evidențiate sub titlul generic PRESA. Cele preluate din cercetările de teren, dar care nu au văzut lumina tiparului din diferite motive, sunt menționate sub titlul NOTE, la care este adăugat numele cercetătorului. Când la finele unui paragraf nu se menționează arealul în care a fost atestată o anumită realitate, înseamnă că nici autorul din care a fost preluată informația nu a făcut-o. Cât privește abrevierile folosite, subliniem că ele sunt cele uzuale, fără ca prezența acestora să fie excesivă. În general, efortul redacțional a fost orientat spre obținerea unor texte cursive, ușor lizibile, în care cuvântul „cheie” să fie cel care dictează aspectele de conjunctură și asupra cărora converg semnificațiile, constituindu-se într-o adevărată aureolă simbolică. Acest fel de a concepe lucrarea îi conferă acesteia caracteristica de „operă deschisă”, în sensul că lectorul avizat poate adăuga și alte semnificații la cele deja atestate, sau poate aduce precizări asupra zonelor de manifestare a unei realități date.

Desigur că parcurgerea materialelor cuprinse în dicționar poate sta la baza elaborării unor studii de specialitate pertinente, în care să se avanseze concluzii utile pentru stabilirea

caracteristicilor definitorii ale culturii tradiționale românești și pentru delimitarea arealului lor de manifestare. Dar, dincolo de toate acestea, putem să facem o enumerare, fără alte comentarii, a ceea ce noi putem numi „**Panteonul simbolic al civilizației tradiționale românești**”, bazându-ne numai pe prezența elementelor componente în cadrul seriilor simbolice, la care trebuie să adăugăm frecvența și aria de circulație a unor termeni menționați în dicționar:

Apă - element de bază al cosmogoniei; 149 menționări în serii simbolice; *agheasmă* - 15; *apă neîncepută* - 6; *fântână* - 6; *rouă* - 3; *apă sfințită* - 2; *apă descântată*; *apă vie*, *abur*, *gheață*, *brumă*, *promoroacă* - câte o singură mențiune pentru fiecare;

Sare - 95;

Monedă - 83; *argint* - 5; *aur* - 1;

Pâine - 63; *grâu* - 40; *colac* - 38; *făină* - 19; *turtă* - 6; *aluat* - 2; *tărâțe* - 2; *anafură* - 1;

Busuioc - 53;

Usturoi - 44;

Trei (număr) - 40;

Ou - 38; *cocoș* - 9; *găină* - 8;

Tămâie - 37;

Descântec - 31;

Lumânare - 31; *miere* - 13; *ceară* - 5; *fagure* - 2; *albină* - 1;

Floare - 30;

Vin - 30; *rachiu* - 10; *țuică* - 4; *alcool* - 4;

Prag - 26; *horn* - 12; *ușă* - 6; *vatră* - 5; *grindă* - 4; *poartă* - 3; *gard* - 2; *fereastră* - 2; *casă*; *streașină*; *prispă* - câte o singură mențiune pentru fiecare;

Cânepă - 25;

Cuțit - 25; *fier* - 21; *ac* - 13; *topor* - 11; *foarfecă* - 5; *lacăt* - 2; *lanț* - 1;

Foc - element de bază al cosmogoniei; 24 menționări;

Cărbune - 23; *cenușă* - 9; *lemn* - 8; *funingine* - 1;

Pământ - element de bază al cosmogoniei; 21; *piatră* - 11; *marmură*, *cremene* - câte o singură mențiune pentru fiecare;

Pelin - 20;

Salcie - 20;

Pânză - 20;

Cămașă - 19; *maramă (năframă, basma)* - 11; *brâu* - 8; *bete* - 7; *opinci (pantofi, papuci, încălțăminte)* - 5; *batistă* - 4; *haine (pantaloni, veșminte)* - 4; *căciulă* - 1;

Leuștean - 17;

Oglindă - 17;

Roșu - 16;

Porumb - 16; *mămăligă* - 6; *mălai* - 3;

Măr - 16;

Nouă (număr) - 16;

Untură - 15; *porc* - 1;

Păr - 14; *lână* - 4; *seu* - 4; *os* - 4; *animal* - 2; *oaie* - 2;

Fir (textil) - 13;

Cruce - 12; *rugăciune* - 6;

Brad - 12;

Zahăr - 12;

Duminică - 11;

Lapte - 12; *unt* - 11; *brânză (caș)* - 3;

Piper - 11;

Iarbă - 10;
Pieptene - 10.

Acestei liste i se pot adăuga realități ale lumii înconjurătoare care nu intră decât foarte rar sau deloc, alături de alte obiecte, în serii simbolice, deoarece, după cum lesne se poate deduce, parametrii lor existențiali nu le permit acroșaje de tipul celor enumerate mai sus. Este vorba în special de animale, indivizi sau grupuri umane, precum și determinările temporale. Aceasta nu înseamnă că ele nu aglutinează semnificații și contexte caracteristice pentru gândirea tradițională românească.

În ordine descrescătoare, acestea sunt: **factorul uman:** *femeia* în toate ipostazele sale existențiale (*copil, fată, mireasă, gravidă, lehoză, mamă, bătrână*); *ceata de flăcăi, colindă, dans*; **animale sălbatice și domestice:** *cal* (și, în legătură directă cu această viețuitoare, *călușarii*), *lup, șarpe, câine, cerb, broască, barză, bour, bou*; **determinări temporale:** *săptămână, duminică, joi, sâmbătă, luni* (celelalte zile ale săptămânii nu întrunesc semnificații deosebite decât în contexte speciale, de pildă atunci când gravitează sub determinarea Paștelui, sau când evidențiază personaje fantastice: *Joimărița, Marțolea*), *ianuarie, martie, aprilie, decembrie* (evident, lunile din an care marchează începutul și sfârșitul anului calendaristic și începutul anului agricol și pastoral); **alte realități:** *albie, comoară*.

Desigur că dicționarul cuprinde și alte componente ale universului material sau spiritual așa cum sunt ele oglindite de gândirea tradițională românească, intenția noastră fiind aceea de a le descifra și a le pune în evidență valențele, adevărata bogăție a țaranului nostru de oriunde și din totdeauna. Lui îi închinăm și această lucrare ca un modest omagiu pentru strădania sa de a ne naște, a ne crește și a ne purta identitatea peste noianul de timp care ne-a răbdat cu seninătate și uneori chiar cu bucurie.

AUTORUL

ABREVIERI

DLRM – Dicționarul limbii române moderne, Editura Academiei, București, 1958;

lat. – din limba latină;

v. – vezi;

v. slv. – din slava veche.